

3 bilietas

1. Kas yra veiksmažodis? Kaip kaitomi veiksmažodžiai? Kokios veiksmažodžių nuosakos, pagrindinės veiksmažodžio formos? Pateikite pavyzdžių.
2. Lietuvių kalbos tarmės ir jų ypatybės. Kokias žinote tarmes, patarmes. Kaip vadinasi mokslas tiriantis tarmes? Kas yra dialektologija? Kokia tarme parašytas M. Mažvydo „Katekizmas“?

1. Kas yra veiksmažodis? Kaip kaitomi veiksmažodžiai? Kokios veiksmažodžių nuosakos, pagrindinės veiksmažodžio formos? Pateikite pavyzdžių.

Veiksmažodis

Veiksmažodis – kalbos dalis, kuri reiškia daikto veiksmą (*važiuoti*) ir atsako į klausimus **ką veikia? ką veikė? ką veikdavo? ką veiks?** (*sninga, važiavo, spręsdavo, ims*)

Yra aktyvaus veiksmo veiksmažodžiai (*stato, lipa, neša*) ir būsenos veiksmažodžiai (*auga, sensta, blizga*).

Veiksmažodžių kaitymas

Veiksmažodžiai yra kaitomi **asmenimis, skaičiais, laikais** ir **nuosakomis**.

1. Veiksmažodžiai turi 3 asmenis: **pirmasis** (*aš, mes*), **antrasis** (*tu, jūs*) ir **trečiasis** (*jis/ji, jie/jos*).
2. Veiksmažodžiai turi 2 skaičius: **vienaskaita** (*rašau*) ir **daugiskaita** (*rašome*).
3. Veiksmažodžiai turi 4 laikus: **esamasis** (*rašo*), **būtasis kartinis** (*rašė*), **būtasis dažninis** (*rašydavo*), **būsimasis** (*rašys*).
4. Veiksmažodžiai turi 3 nuosakas: **tiesioginė** (*valgo, valgė, valgydavo, valgys*), kuri nusako iš tikrųjų vykstantį veiksmą, **tariamoji** (*valgyčiau, valgytume, valgytų*) reiškianti veiksmą, kuris vyktų, jei būtų tam tikra sąlyga, **liepiamoji** (*valgyk, valgykime*), kuri reiškia liepimą. Tariamoji ir liepiamoji nuosakos yra kaitomos asmenimis ir skaičiais, bet ne laikais.

Pagrindinės veiksmažodžių formos

Veiksmažodžiai turi 3 pagrindines formas: **bendratis, esamojo laiko trečiasis asmuo** ir **būtojo kartinio laiko trečiasis asmuo** (*skaityti, skaito, skaitė*).

Bendratis – nurodo veiksmą (*važiuoti*) arba būseną (*džiūgauti, vargti*), bet nenurodo nei laiko, nei asmens, nei skaičiais. Turi priesagą (-ti).

Veiksmažodžių asmenuotės

Veiksmažodžiai turi 3 asmenuotes, kurios nustatomos pagal esamojo laiko trečiojo asmens galūnę. Pirmajai asmenuotei priskiriami veiksmažodžiai su esamojo laiko galūne **-(i)a** (*neša, piešia*), antrajai – su **-i** (*tyli, sėdi*), trečiajai – su **-o** (*mato, žino*).

Sangražiniai veiksmažodžiai

Veiksmažodžiai kartais gali turėti sangražos dalelytę **-si (-s)**. Tokie vadinami sangražiniais ir reiškia j save nukreiptą (*šukuojasi*) arba tarpusavio veiksmą (*stumdosi*). Yra veiksmažodžių, kurie be sangražos dalelytės neįvertinami (*juokiasi*).

Beasmeniai veiksmažodžiai

Veiksmažodžiai gali būti ir beasmeniai (*maudžia, temsta*). Jie turi tik trečiojo asmens formą ir nežymi jokio asmens. Beasmeniai veiksmažodžiai reiškia savaime vykstantį veiksmą.

2. Lietuvių kalbos tarmės ir jų ypatybės. Kokias žinote tarmes, patarmes. Kaip vadinasi mokslas tiriantis tarmes? Kas yra dialektologija? Kokia tarpe parašytas M. Mažvydo „Katekizmas“?

Lietuvių kalbos tarmės ir jų ypatybės. Dabartinė tarmių padėtis.

Lietuvių kalboje skiriamos dvi pagrindinės tarmės – aukštaičių ir žemaičių. Smulčiau tarmės skirstomos į patarmes, šios, savo ruožtu, gali būti skirstomos į dar smulkesnius vienetus – šnektas ir pašnektas. Aukštaičių tarpe kalbama šalies centrinėje, pietinėje ir rytinėje dalyje. Jos pagrindu susiformavo bendrinė lietuvių kalba. Žemaičių tarpe vartojama vakarinėje Lietuvos dalyje. Aukštaitijos ir Žemaitijos pavadinimai kildinami nuo žodžių „žemas“ ir „aukštas“, nes kadaise Žemaičių kunigaikštystei priklausė ir Vidurio Lietuvos žemuma, tad tai buvo žemesnis kraštas už Rytų Lietuvą.

Dabar lietuvių tarmių skiriamasis požymis – nevienodas kirčiuotų ir nekirčiuotų dvibalsių uo ir ie tarimas.

Žemaičiai

Žemaičių tarmės plote ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti uo, ie tariami nevienodai, todėl skiriamos trys žemaičių patarmės – vakarų žemaičių, šiaurės žemaičių ir pietų žemaičių. Taigi žodžius „duona“ ir „sviestas“ kiekviena žemaičių patarmė taria skirtingai. Vakarų žemaičiai (Mažoji Lietuva apie Klaipėdą, Priekulę) taria „dona“, „svestas“, šiaurės žemaičiai (apie Kretingą, Telšius, Rietavą, Skudą, Mažeikius) sako „douna“, „seistas“, o pietų žemaičiai (apie Raseinius, Tauragę, Žemaičių Naumių, Šilalę, Varnius, Kelmę, Kuršėnus) – „dūna“, „svysts“.

Martyno Mažvydo „Katekizmas“ (1547 m.) buvo parašytas žemaičių tarpe.

Aukštaičiai

Visame aukštaičių tarmės plote kirčiuoti ie ir uo yra išlaikyti. Aukštaičių tarpe skirstoma į patarmes pagal dvigarsių am, an, em, en ir balsių a, e tarimą. Skiriamos trys aukštaičių patarmės: vakarų aukštaičiai, pietų aukštaičiai ir rytų aukštaičiai.

Vakarų aukštaičiai (**suvalkiečiai**) minėtus dvigarsius ir balsius taria kaip bendrinėje kalboje (pvz., kanda, švenčia, žąsis, tęsia).

Pietų aukštaičiai (**dzūkai**) dvigarsius am, an, em, en taria taisyklingai, bet balsius a, e taria kitaip (pvz., langas, kampas, žąsis, skįsta). Jiems būdingas dzūkavimas. Dzūkavimu vadinamos dvi ypatybės: č, dž tarimas c, dz ir t, d, tv, dv tarimas c, dz (pvz., svečiai, medzis, ciltas, dzvidešimt).

Rytų aukštaičiai (aukštaičiai) dvigarsius am, an, em, en ir balsius a, e taria kitaip (pvz., runka, žvingia, untis, grūštas, žūsis).

Dialektologija

Dialektologija yra mokslas tiriantis tarmes.

Pirmasis žinomas lietuviškas raštas – anoniminis poterių tekstas, ranka įrašytas į 1503 m. išleistos knygos paskutinį puslapį. Tekstas remiasi dzūkų tarme.

Bendrinė kalba

Bendrinė kalba – tai vienos kurios nors tarmės pagrindu sukurta bendra visai šaliai kalba. Bendrinė kalba dažniausiai vartojama viešajame gyvenime, ji dažniausiai pripažįstama kaip aukštesnio statuso nei tarmė, ja labiau rūpinasi kalbų politikos kūrėjai, kalbininkai. Bendrinė kalba yra rašto kalba, ji yra norminama, kodifikuota, yra rašomos bendrinės kalbos gramatikos ir žodynai.

Dabartinė bendrinė lietuvių kalba grindžiama **vakarų aukštaičių kauniškių** (suvalkiečių) patarme.

Tarmės yra laikomos lietuvių kultūros paveldo dalimi. Tarmė yra pirmoji gimtoji kalba. Tarmėse matome lokalinio tapatumo apraiškas, tai – vietinio mentaliteto, vietinės kultūros ženklai.

Tarmės skiriasi ne tik skirtingu žodžių tarimu, bet ir pačiu kalbėjimo būdu, sakinių energija. Žemaičių rašytojų (Žemaitės, Romualdo Granausko) pasaulis sodrus, konkretus, materialus, apčiuopiamas, šurkštokas – kaip pati žemaičių kalbėsena, o aukštaičių (Vincio Krėvės, Antano Vienuolio, Juozo Baltušio) – švelnesnis, lyriškesnis, net nemalonius gyvenimo dalykus žvelgiantis kažkaip intymiau, švelniau.